

XORAZM VOHASI NEOLIT DAVRI TURAR-JOYLARIDA ARXEOLOGIK-TADQIQOTLAR

Salayev Umrbek Kadambayevich

Urganch davlat universiteti o'qituvchisi, tadqiqotchi

Annotatsiya: Maqolada Amudaryo o'ng va so'l sohili hududi neolit davri manzilgohlarida olib borilgan arxeologik izlanishlar natijalari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Tolstov S.R., Vinogradov A.V., Vinogradov E.A., Oqchadaryo havzasi, Ko'kcha, Qurg'oshin, Djingeldi, Kaundi, Tadjikazgan, Ma'mur, Baraktam-10, Burli-3, Oqtaylik, Aydabol, Kolbulok, Allam, Isatay, Kaskajal.

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ НА НЕОЛИТИЧЕСКИХ ПОСЕЛЕНИЯХ ХОРЕЗМСКИЙ ОАЗИС

Аннотация: В статье анализирован результаты археологические исследования поселений неолитического периода правобережья и левобережья Амударьи.

Ключевые слова. Толстов С.П., Виноградов А.В., Акчадарьинская дельта, Жанбас 4, 5, 11, 12, 18, Кокча, Кургашин, Джингельды, Каунди, Таджикизган, Маъмур, Барактам-10, Бурли-3, Октайлик, Айдабол, Колбулак, Аллам, Исатай, Каскажал.

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH AT THE NEOLITHIC SETTLEMENTS OF THE KHOREZM REGION

Abstract: The article analyzes the history of research of the Neolithic settlements of the right and left banks of the Amu Darya.

Keywords. Tolstov S.P., Vinogradov A.V., Akchadarya delta, Zhanbas 4, 5, 11, 12, 18, Kokcha, Kurgashin, Dzhingeldy, Kaundi, Tadjikazgan, Ma'mur, Baraktam-10, Burli-3, Oktaylik, Aidabol, Kolbulak, Allam, Isatai, Kaskazhal.

Kirish. O'zbekistonning geografik muhiti, tabiiy-iqlim sharoiti, tabiiy resurslar zahirasi seroblighi, aholining joylashib kundalik faoliyatlariga imkon bergan tabiiy-iqtisodiy hududlaridan biri Quyi Amudaryo havzasidir.

Afsonalarga boy bo'lgan zamin Qizilqum va Qoraqum oraliq'ida joylashgan Xorazm vohasi aholisi Amudaryo faoliyati natijasida o'ng va so'l hududlarga bo'lingan hududlarda sug'orma dehqonchilik va shaxarsozlik madaniyatini rivojlantirish sohasida zafarlarga erishganligini qayd qilish joiz. Amudaryo asrlar mobaynida suvi tarkibidagi mineral moddalarni

yotqizishi natijasida biz ta‘zim qilgan hudud boshqa hududlar kabi bundan 1 million yillar ovchilar tomonidan kech o‘zlashtirilgan. Arxeologik izlanishlar natijalariga ko‘ra, voha shimoli-sharqida joylashgan Sulton Uvays tog‘i etaklari – IV-III ming yilliklarda etnik jarayonlarni olib borgan.

Adabiyotlar tahlili. Maqolada yer geologiyasi Kaynazoy erasi to‘rtlamchi davri Pleystotsen muzligini Vyurm bosqichidan (80-12 ming yillik) hamda IV-III ming yilliklarda ajdodlarimizning kundalik faoliyatlarini olib borishiga imkon yaratgan manzilgohlarda Xorazm arxeologiya ekspeditsiyasi olib borgan arxeologik izlanishlar natijalarini yoritishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar taxlili. XX asrning 30-yillari o‘rtalarida S.P.Tolstov rahbarligida Xorazm arxeologiya (1945-yildan)-etnografiya ekspeditsiyasi yarim asrdan ziyod (1937-1991-y. avgust) Amudaryo o‘ng va so‘l sohili hududlarda arxeologik qidiruv natijasida tarixiy davr, turli bosqichlariga mansub arxeologik yodgorliklarini ro‘yxat oldi, ularda qisman qazishma ishlarni olib borib, amaliy natijalarga erishilgan. Xorazm ekspeditsiyasi dastlabki faoliyatidanoq neolit davriga oid manzilgohni o‘rganish ishlari olib borilgan. Misol tariqasida 1939-yilda Moskva davlat universiteti Tarix fakulteti studentlari A.Ya.Abramovich va N.N.Vakturskaya kashf qilgan Jonbos-4 manzilgoxida 1940- yilda qazishma ishlari olib borilgan. Manzilgoh ichki qismi madaniy qatlamida tosh qurollar, kulolchilik ashyolari, hayvon va baliq suyaklari topilgan [1, 2]. 1945- yilda Oqchadaryo havzasida Jonbos-5, 11, 12, 14, 18 manzilgohlarida tekshirish ishlari olib borilgan [3]. 1954-1955-yillarda Xorazm ekspeditsiyasi Oqchadaryo havzasini janubiy markaziy, sharqiy hamda shimoliy hududlarida arxeologik izlanishlar olib borishgan [4]. 1955-yilda Janubiy Oqchadaryo havzasi Sharqiy hududi-Ko‘kcha-Qurg‘oshin hamda Kunyak-Kazgan, Djingeldi va Kaundi hududlarida Kunyak-1, Djingeldi-6, Kanudi 3, 4 kabi manzilgohlarda arxeologik tekshirishlar olib borilgan [5, 6.].

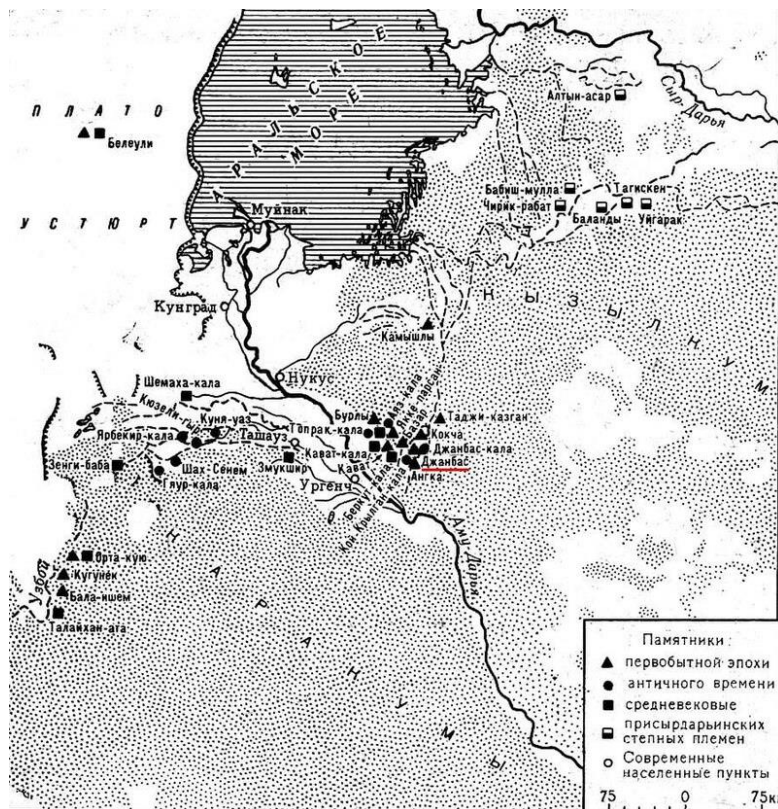
Ushbu arxeologik tadqiqotlar keng ko‘lamli va salmoqli tadqiqotlari bilan e‘tiborga loyiq bo‘lib, ularning natijalari Xorazm viloyati va Markaziy Osiyo tarixi va madaniyatini tushunishni yaxshilashda muhim ahamiyatga ega. Xususan, S.P.Tolstov boshchiligidagi tadqiqotlarda neolit davridan XIX asr oxirigacha bo‘lgan turli tarixiy davrlarga oid yodgorliklar aniqlanib, ularning madaniy-tarixiy ahamiyati atroflicha o‘rganilgan.

Arxeologik tadqiqotlar natijasida turli xil yodgorliklar, jumladan, ko‘plab tosh asboblari, sopol idishlar, hayvon suyaklari va boshqa maishiy artefaktlar topilgan. Ushbu natijalar o‘sha davr odamlari yashagan muhit, ularning kundalik faoliyati, ovchilik va qishloq xo‘jaligi texnikasi, shuningdek, ularning ijtimoiy tashkiloti va madaniy mansubligi haqida muhim ma‘lumotlarni beradi.

Jonbos-4 manzilgohida o‘tkazilgan qazishlarda topilgan tosh qurollari va sopol idishlar neolit davri aholisi tomonidan qo‘llanilgan turli xil mehnat qurollari va kundalik turmush tarzi namunasidir. Ushbu qishloqda topilgan hayvon va baliq suyaklari aholining ovchilik va baliqchilik bilan shug‘ullanganligini ko‘rsatadi, bu ularning tabiiy resurslardan foydalanish va biologik muhitga moslashishni bilishini ta‘kidlaydi.

1954-1955-yillarda Oqqadaryo havzasida olib borilgan keng ko'lamli arxeologik tadqiqotlar qadimgi jamoalarning mintaqaning turli hududlarida geografik joylashuvi va ularning madaniy mansubligini o'rganishga yordam berdi. Ushbu tadqiqotlar orqali aniqlangan jamoalar ko'p davrlarga borib taqaladi, ularning har biri o'z davrining madaniy-tarixiy xususiyatlarini o'zida mujassam etadi.

Ushbu tadqiqot natijalari Xorazmning tarixiy-madaniy merosi haqida ilmiy jamoatchilik va keng jamoatchilik uchun mos bo'lgan yangi tushunchalarni taqdim etadi. Bundan tashqari, ushbu arxeologik tadqiqotlar Markaziy Osiyo tarixi va madaniyatini o'rganishga yangi metodologiya va yondashuvlarni joriy etishga yordam beradi, shu bilan keyingi tadqiqotlar uchun mustahkam platforma yaratadi.

1957-yilda Xorazm ekspeditsiyasi Janubiy Oqqadaryo havzasida Djingeldi-6, Kvat-5, Qurg'oshin G. D. manzilgohlarda arxeologik tekshirish ishlari o'tkazilgan [7, 8.]. A.V.Vinogradov Oqqadaryo havzasida neolit davri yodgorliklarida olib borgan qazishmalari natijalarini quyidagi hududlarga ajratgan:

1. Jonbos manzilgohlari guruhi Jonbos-4, 3, 5, 12, 11, 18 turar-joylari joylashtirilgan.

2. Qavat guruhi manzilgohlari Qavat-6, Qavat-7, Bayram-Kazgan-6, manzilgohlari tarkibni hosil qilgan.

3. Ma'mur guruhi manzilgohlari mazkur guruh manzilgohlari asosan Bayram-qazg'on huduida 9-10 km

sharqida, Jonbosqaladan 11 km janubi sharqida joylashgan. Ma'mur- 1, 3, 3A, 3V, 4, Kunyak-1, Djingeldi-6, Kaundi-8, manzilgohlari tashkil qilgan.

4. Qurg'oshin guruhi manzilgohlari janubiy havzaning shimolida joylashgan Kurgashin G.V. manzilgohlari qayd qilingan.

5. Tadjikazgan guruhi manzilgohlari Tadjik-Kazgan - 2, 3, 6, 6A, 8, 13, 14.

6. Shimoliy havza guruhi manzilgohlari.

Uch-Tagan, Baldijon, Bay-Chumak, Barak-tam-8, 10 turar-joylari jalb qilingan [9].

XX asr 70-yillari o'rtalarida Xorazm ekspeditsiyasi. Sulton Uvays tog'i so'l hududi tosh davri so'nggi bosqichida ibtidoiy ovchilar tomonidan o'zlashtirib, Xorazm vohasida ilk etnik munosabatlarni olib borganligigiga oid toshdan ishlangan mehnat qurollarini olgan [10].

Xorazm ekspeditsiyasini Janubiy Orolbo‘yi hududida neolit davri urug‘ jamoalari turar-joylarini arxeologik jihatidan o‘rganish yagona emas. Xorazm vohasiga hududiy jihatidan ulanib ketgan Ustyurt hududi ashel davri ovchi va termachilarning avlodlari mezolit, va neolit davrida moslashgan hududda olib borilgan etnik jarayonlarga asos bo‘lgan manbalarni olgan [11]. (Oqtoylik, Aydabol, Kolbuloq, Allam, Isatay, Kaskajal).

Tadqiqot metodologiyasi.

Tadqiqotning maqsad va vazifalariga muvofiq holda "Xorazm vohasi neolit davri manzilgohlarida arxeologik tadqiqotlar" nomli maqolada qo‘llanilgan metodologiya va yondashuvlar tanlab olindi. Arxeologik qazishmalar asosiy tadqiqot yondashuvi sifatida e‘tirof etilib, neolit davri jamoalari, ularning madaniy qatlamlari va u yerda topilgan buyumlar haqida keng ma‘lumot beradi.

Arxeologik qazishmalar: Bu usul Xorazm vohasidagi neolit davri qishloqlarini chuqur tahlil qilish uchun qo‘llaniladi. Qazishmalar ko‘plab qatlamlar va hosilalarni tahlil qilishni, shuningdek, har bir topilgan artefaktning aniq joylashuvi haqida batafsil hujjatlarni o‘z ichiga olgan. Qazish ishlari geografik, geologik va ekologik sharoitlarni hisobga olgan holda aniq belgilangan hududlarda olib boriladi.

Stratigrafik tahlil: Ushbu usul har bir qazish joyida qatlamlarning ketma-ketligi va o‘zaro bog‘liqligini o‘rganish uchun qo‘llaniladi. Ushbu usul turar-joy binolarini qurish va foydalanish muddatlarini aniqroq aniqlash imkonini beradi.

Neolit davri yodgorliklarining yoshi va tarixiy davrlarini aniqroq aniqlash uchun Karbon-14 radiokarbonli sanalash usulidan foydalaniladi. Ushbu usul organik materiallardan olingan namunalardagi radioaktiv uglerod izotoplarini miqdoriy jihatdan aniqlaydi va shu bilan ularning yoshini aniqlaydi.

Artefaktlar tahlili: Topilgan tosh qurollar, kulolchilik va boshqa madaniy buyumlarni o‘rganish ularni yaratishda foydalanilgan materiallar, ishlab chiqarish usullari va uning maishiy va iqtisodiy ahamiyatini o‘rganishni o‘z ichiga oladi.

Tahlil va natijalar. XX asr 30-yillari o‘rtalari – 90-yillarda Amudaryo o‘ng va so‘l sohili hududlarida S.P.Tolstov rahbarligida Xorazm arxeologiya-etnografiya ekspeditsiyasining neolit davriga oid aholi turar-joylarida keng qamrovli ravishda olib borilgan arxeologik tadqiqotlarda Jonbos-4 manzilgoxi urug‘ jamoalarining turmush tarzi, xo‘jaligi, o‘zlashtirish tadbirlari tahlil qilingan.

Maqolaning amaliy natijalari quyidagicha izoxlandi:

- Amudaryo o‘ng va so‘l sohili hududlarida neolit davri urug‘ jamoalarining joylashishi, turmush tarzi, xo‘jaligi faoliyati oydinlashtirildi va ilmiy muammolari jalb qilindi.

- Maqola mavzusi mazmuknini aks ettirgan natijalar vohani ibtidoiy jamoa tuzumini neolit davri tarixini o‘rganishga xizmat qilgan.

O‘zbekistonning neolit davri tarixini o‘rganishda maqola mohiyatini aks ettirgan ma‘lumotlar nazariy manba bo‘lishi mumkin.

Xulosa va takliflar: Xorazm vohasi tekisligida mil. avv. IV-III ming yilliklarda joylashgan ajdodlarimiz Amudaryo hadyasidan unumli foydalanib, xo‘jalikni ovchilik va termachilik xo‘jaligini rivojlantirib, “Kaltaminor madaniyati” O‘rta Osiyoni neolit davri sahifasidan o‘rin olishiga muvaffaq bo‘lgan.

- Jonbos - 4 manzilgohida istiqomat qilgan urug‘ jamoalari Jonbosqal’a atroflarini o‘zlashtirib, ilk etnik jarayonlarni olib borib, kasbi-korlarini belgilab olganlar;

- Jonbos - 4 manzilgohi ovchi – termachilarda boshqaruv tizimi “Donishmand ona” rahnomaligida olib borilgan tashabbusi bilan tevarak-atroflarini o‘zlashtirish siyosati olib borishi natijasida uning etnik jarayonlar Tuyamo‘yin Sariqamishbo‘yi, O‘zboy hududlari sari janubi-g‘arbiy kengaygan.

Takliflar quyidagicha izoxlandi:

- Jonbos - 4 manzilgohida istiqomat qilgan aholisini etnogenezi va etnik tarixi yetarlicha o‘rganilmagan.

- Neolit davri aholi turar-joylari joylashishi geografik va ekologik omillarni tarixiy o‘rnini yoritishga muxtoj seziladi.

- Neolit davrida aholi demografiyasi masalalari dolzarb masalalaridan biri bo‘lib qolmoqda.

- Jonbos - 4 manzilgohi ovchi-termachilarning qo‘shni hududlarda istiqomat qilgan jamoalari bilan iqtisodiy-madaniy aloqalari tarixini yoritish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Толстов С.П. Хорезмская археологическая экспедиция 1940 г. //КСИИМК-М.: Наука, 1946, ВыпXII-С. 90-91.

2. Толстов С.П. Новые материалы по истории культуры древнего Хорезма (Предварительные итоги работ Хорезмской археологической экспедиции Института истории материальной культуры АН СССР (1940 г.) //ВДИ-М.: Наука, 1946. Вып-1-С. 61-65.

3. Толстов С.П. Хорезмская археолого-этнографическая экспедиция Академии Наук СССР 1945 г. //Известия АН СССР Серия, История и философии-М.: Наука, 1946. Т. 3. № 1-С. 83-86.

4. Толстов С.П. Работы Хорезмской археолого-этнографической экспедиции АН СССР в 1954 г. //СВ, 1955. № 6-С. 95-103.

5. Толстов С.П. Хорезмская археолого-этнографическая экспедиция в 1955-1956 г. //СА-М.: Наука, 1958. № 1-С. 106-111.

6. Толстов С.П. Работа Хорезмской археолого-этнографической экспедиции в 1954-1956 г. //МХЭ-М.: Наука, 1959. Вып-1-С. 37-38.

7. Толстов С. П., М. Г. Воробьева, Ю. А. Рапопорт. Работы Хорезмской археолого-этнографической экспедиции в 1957. //МХЭ-М.: Наука, 1960., Вып 4-С. 33-34.

8. Виноградов А.В. Новые неолитические находки Хорезмской экспедиции АН СССР 1957 г. //МХЭ-М. Наука, 1960. Вып 4-С. 63-81.
9. Виноградов А.В. Неолитические памятники Хорезма-М.: Наука, 1968. Вып. 8-170 с.
10. Виноградова Е.А. Первые палеолитические находки в Султануиздаге //Приаралье в древности и средневековье.: ИВЛ. РАН, Наука, 1998-С. 74-77.
11. Бижанов Е.Б. Неолитические памятники юго-восточного Устюрта //Древняя и средневековая культура юго-восточного Устюрта //Ташкент.: Фан. 1978-С. 18-79.